

TERİM SÖZLÜĞÜ*

Aleksandr N. Samoyloviç

- 5000 adet basılan söz konusu sözlük, 1932 yılı sonunda Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'yı ziyaret ettiğimde nadir eser olmuştu. Bu sözlüğü Birliğin farklı dillerinde, özellikle de Kazak dilinde terim biliminin gelişme tarihi bağlamında kısaca değerlendireceğim.

Kazak Eğitim Halk Komiserliği Bilim Kurulu Terim Bilimi Komisyonu “terim” kavramını “yabancı kelime”yle özdeşleştirmiş vaziyette ve hazırlanan sözlük de “abajur”, “abaz” kelimeleriyle başlayıp biraz aşağıdaki “abrikos” [kayısı] ile devam ediyor. Ön sözde belirtildiği üzere sözlüğe 8000'den fazla yabancı kelime alınmış.

Sözlüğün içeriği, o zamanlarda Kazakistan'daki dil biçimlendirmesine hâkim olan Kazak dilini yabancı kelimelere karşı koruma eğilimini yani yabancı kelimelere Kazakça karşılıklar bulma veya türetmeyi yansıtmaktadır. Komisyon; ön sözde yabancı kelimeler için teklif ettiği Kazakça “terimlerin” eksiğinin çok olduğunu, bir yandan tek bir yabancı kelimenin birkaç paralel kullanılan kelimeyle ve öbür yandan da farklı anlamlardaki birkaç yabancı kelimenin tek Kazakça (veya “Kazakça sanılan”, kendimizden ekleyelim) kelimeyle karşılandığını kabul ediyor.

* Yazının asıl adı: *Terminologičeskiy Slovar*. Terminologičeskaya komissiya NMS NKP [= Terim Sözlüğü, Kazak Eğitim Halk Komiserliği Bilim Kurulu Terim Bilimi Komisyonu]. Kızıl-Orda, 1931, II+119 s. Yazı, Institut Vostokovedeniya Akademii Nauk SSSR [= SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü] tarafından yayımlanan *Bibliografiya Vostoka* (2-4. sayılar, 1933, Leningrad 1934: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR) adlı eserde yer almaktadır. Yukarıdaki metin Serdar Karaca tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Metindeki yay ayrıçlar yazara, köşeli ayrıçlar ise çevirene aittir.

V. İ. Lenin'in Rusça için işaret ettiği gibi ana diline, edebî dille işçi yığınlarının dili arasında zararlı bir kopukluğa yol açacak fazladan, gereksiz, yersiz yabancı kelimelerin girmesi engellenmelidir. Bu kapsamda Terim Bilimi Komisyonunun tutumu doğru kabul edilmelidir ancak Komisyon açık ve kesin biçimde işaret edilen sınırları aşarak Kazak dilinin tabii gelişmesini engelleyen ve onu suni olarak Kazakistan'ın günümüz sosyoekonomik ve kültür şartlarına kesinlikle uymayan bir seviyede bırakan aşırı bir özleştirme sergilemiştir.

Komisyonun terim bilimi çalışmalarında Kazak dilinin arılığını koruma çizgisinde aşırı gidisine birkaç örnek gösterelim.

1. "Organ" ve ondan türemiş "sindirim organı" sözünü karşılamak için bir dizi kelime ve ifade arasında özel bir anlamla şereflendirilen ve hatırası aziz Rus "vatansever" Şişkov'un "mokrostup" ve "şarapih"lerini aratmayacak ayarda: as qazan "yemek kazanı" (78. s.).

2. Rusça "pup zemli" [arzın göbeği/merkezi] ifadesine uygun olarak Kazak dilinde de "tsentr" [merkez] anlamında "kindik" (göbek) kelimesi kullanılır. Terim Bilimi Komisyonu "tsentr" [merkez] kelimesini "pupok" [göbek] kelimesinden sonra yani ikinci sırada ayraç içindeki "ortalıq" (orta) ile karşılamayı teklif ediyor. Ancak komisyon "kontsentr" [Lat. centrum] (50. s.) ve "kontsentiçeskiy"i [merkezleri bir] karşılamak için yine "pupok" [göbek] veya (ayraç içinde) daha birleşik yapıdaki "kardeş, akraba"yı (kindiktes) teklif ediyor.

3. Hayvancılık hayat şartlarında, özellikle de koyun yetiştiriciliğinde kornagöçer kazaklarda "serke" (oğlak) ve "kösem" (öndeki koç) kelimelerinin aynı zamanda "lider, reis" anlamına geldiğini kabul etmemek mümkün değildir (Radloff'un sözlüğü, II, 1295).

Komisyon "lider" karşılığı için ilkin "oğlak" ve ikinci sırada da "öndeki koç"u, parantez içinde de "çoban"ı uygun bulmuş. Oysa Kazak dilinde "bas"tan türeyen çok daha uygun "başşı" - "lider" kelimesi mevcuttur (Radloff, IV, 1539).

Komisyonun "misteriya" için "kölelik şarkısı" (quldılık jırı) (63. s.), "metafizik" için "boş bilgelik" (qurğaq danalıq) (62. s.), "fantazy" için "kuru hayal" (qurğaq qıyal) (109. s., aslında ayraç içinde), veya "ütopya" için "ümitle birleşmiş hayal" (ümitti qıyal) (108. s.), veya "retsenziya" [eleştiri yazısı] için "kısa inceleme" (qısqa sın) (96. s.) gibi teklifleri Kazak dilinin zenginleşmesine gerçekten hizmet edebilir mi?

Yabancı kelimelerin az çok yerinde çevirileri içinse köp qudayılık – politeizm (68. s.), iygişildik – optimizm (78. s.), azatşıl – liberal (56. s.) örnek gösterilebilir.

Bazı durumlarda isabetsiz çeviri yeterince Rusça bilmemek veya çevrilen kelimenin ifadedeki manasını tam anlamamakla açıklanabilir. Mesela “prikladnaya nauka” [uygulamalı bilim], “astar ğılm” (90. s.) ile çevrilmiş ancak “astar”, (elbise) “astar”ı anlamındadır. “Krepostnoye pravo” [toprak köleliği hukuku], “qamaldıq erik” (52. s.) ile çevrilmiş oysa “qamal”, “askerî kale” anlamındadır. “Manufaktura”, “kezdeme” ile çevrilmiştir ki “arşınla ölçülen” anlamındadır. Yani çevrilen kelimenin anlamlarından yalnızca biri yorumlanmış.

Daha önce başka yerlerde, hâlihazırda Türk dillerine çok sayıda tercümenin yapıldığı farklı dillerin büyük tesiriyle bir dizi Türk dilinde sıfatların dil bilgisi kategorisinde tabii bir oluşum gözleendiğini dile getirmem gerekmişti. Bu süreçte sıfatların yanlış oluşturulduğu durumlarla sık karşılaşmaktadır. Kazak Eğitim Halk Komiserliği Terim Bilimi Komisyonu “krayniy çlen” (52. s.) karşılığında “kenarda duran üye” değil de “sınırı, engeli olan üye” anlamını veren “şekti müşe”yi teklif etmiş.

Birbirinden tamamen farklı terimleri karşılamak için aynı Kazakça kelimenin kullanılmasına en parlak örneklerden biri aynı zamanda hem “narodniçestvo” [halkçılık?] (68. s.) hem de “publitsistika”yı [gazetecilik] (93. s.) karşılaması gereken “jurtşıldıq” kelimesidir. Öyleyse “narodniçeskaya publitsistika”yı [halkçı gazetecilik?] nasıl karşılayacağız?

Terim Bilimi Komisyonunun özleştirilmeciliğine rağmen Kazak diline aberratsiya [sapma], abonement [sürdürüm], abonent [sürdürümcü], absolютizm [mutlakiyet], avanpost [ileri karakol], avariya [kaza] gibi, hatta muskul [kas] (66. s.) ve başka çok sayıda yabancı kelimeyi almayı teklif ettiğini belirtmek lazımdır. Ancak burada da tuhafılık yapmadan geçilmemiş ve Rusça “povest” [hikâye] kelimesi “roman”la karşılanmış (85. s.).

Terminologičeskiy Slovar’ın basılışından bu yana Kazakistan’da terim bilimi çalışmaları sürüyor ve bu zor işin hakkıyla yerine getirilmesi için şartlar dilticilerin de içinde bulunduğu yerli

Терминологический словарь. Терминологическая комиссия НМС НКП. Кызыл-Орда, 1931, II + 119 стр.

Настоящий словарь, изданный в количестве 5000 экз., был к концу 1932 г., когда я посетил столицу Казахстана Алма-ата, библиографической редкостью. В интересах истории развития терминологии на различных языках Союза и в частности на казахском языке, я даю об этом словаре краткую заметку.

Терминологическая комиссия Научно-методического совета Казахского Наркомпроса отождествила понятие «термин» с понятием «иностранное слово», и составленный ею словарь начинается словами «абазур», «абаз», за которыми несколько ниже следует «абрикос». Как отмечено в предисловии, в словарь включено более 8000 иностранных слов.

Словарь отразил на своих материалах господствовавшую тогда тенденцию языкового строительства в Казахстане избегать освоения казахским языком иностранных слов, находить или изобретать для иностранных слов соответствующие

bilginlerin yetişmesi nispetinde iyileşiyor. Şüphesiz sözlüğün yeni baskısı, ön sözünde ve bizim eleştiri yazımızda belirtilen yetersizliklerden arınmış olacaktır.

казакские слова. Комиссия в предисловии признает, что предлагаемые ею в качестве казахских «терминов» переводы иностранных слов имеют немало недостатков, в том числе, с одной стороны, обозначение одного иностранного слова несколькими параллельно употребляемыми словами, а, с другой, — передача одним казахским (или «мнимо-казакским», прибавим от себя) словом нескольких иностранных разнозначных слов.

Как указывал в отношении русского языка В. И. Ленин, необходимо бороться с проникновением в родной язык излишних, ненужных, неуместных иностранных слов, создающих вредный разрыв между литературным языком и языком трудящихся масс. В этих пределах позицию Терминологической комиссии следует признать правильной. Но комиссия явно и резко выходила за указанные пределы и проявляла пуризм в таких крайних размерах, которые препятствуют естественному развитию казахского языка и искусственно задерживают его на уровне, безусловно не соответствующем современным социально-экономическим и культурным условиям жизни Казахстана.

Приведем ряд примеров крайностей, допущенных комиссией в ее терминологической работе по линии охраны чистоты казахского языка.

1. Среди ряда слов и выражений для обозначения «орган» и производных от него слов «орган пищеварения» удостоился специального обозначения, едва ли уступающего по своему качеству «мокростунам» и «шаропахиям» блаженной памяти российского «патриота» Шишкова: *as qazan* «пищевой котел» (стр. 78).

2. Соответственно русскому выражению «пуч земли» и в казахском языке в значении «центр» употребляется слово

«kindik» (пупок). Терминологическая комиссия предлагает обозначать «центр» словом «ortalıq» (середина), сохраняя это значение за словом «пупок» только в скобках, т. е. на втором месте (стр. 112), но зато комиссия предлагает то же слово «пупок» или (в скобках) более сложное образование «сопунник, родственник» (*kindiktes*) в значении «концентр» (стр. 50) и «концентрический».

3. В условиях преобладания скотоводческого хозяйства и в частности овцеводства нельзя не признать естественным, что у кочевников казаков слова «serke» (козленок) и «kosem» (передовой баран) обозначали одновременно и «предводитель, глава общества» (словарь Радлова, II, 1295).

Комиссия признала уместным предложить на первом месте «козленка» и на втором (в скобках) «передового барана» в значении «лидер», а в скобках «вождь» (стр. 56), хотя в казахском языке имеется несравненно более подходящее слово «basıq» — «вожак» от слова «vas» — «голова» (Радлов, IV, 1539).

Едва ли могут послужить истинному обогащению казахского языка применительно к требованиям современности такие предложения комиссии, как «песнь о рабстве» (*qıqıylıq sıy*) вместо «мистерия» (стр. 63), «сухая мудрость» (*qıroqıq danalıq*) вместо «метафизика» (стр. 62), «сухое воображение» *qıroqıq qıjal* вместо «фантазия» (стр. 109, правда, в скобках), или «воображение соединенное с надеждой» (*umıttı qıjal*) вместо «утопия» (стр. 108), или «короткое исследование» (*qısqı sıp*) вместо «рецензия» (стр. 96).

К числу более или менее удачных переводов иностранных слов можно отнести: *kör qudaıylıq* — политизм (стр. 68), *ıjgıcıldik* — оптимизм (стр. 78), *azatcıl* — либерал (стр. 56).